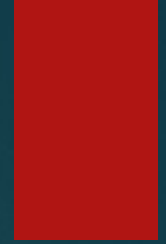
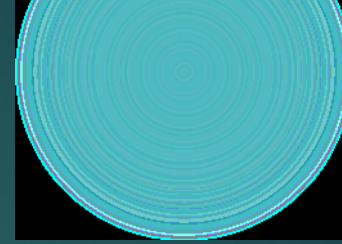

Paleografie

Pojem a definice

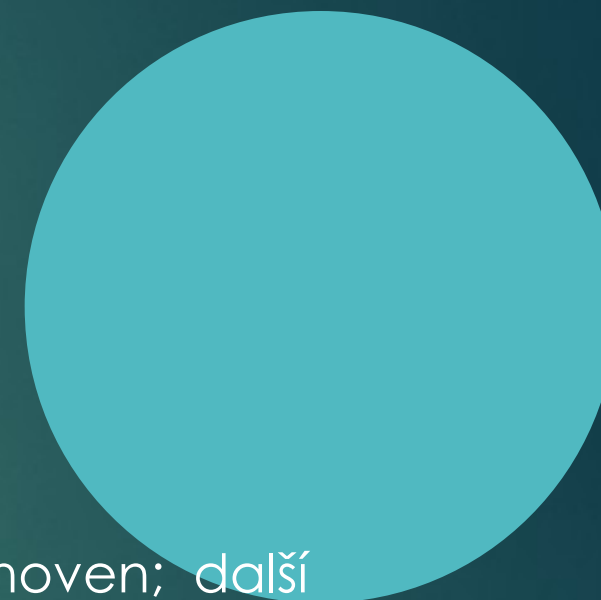
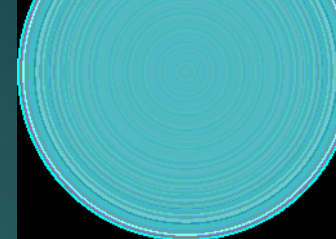
▶ Věda, která se zabývá dějinami písma.

▶ *palaios* (řec.) = starý

▶ *grafein* (řec.) = psát

▶ Průvodní okolnosti s vývojem písma: dějiny knih a knihoven; další typy písemností, vzdělání, organizace kanceláře atd.

▶ Latinská paleografie – latinské písmo – od antiky do současnosti.

Členění paleografie

- ▶ Podle písma:

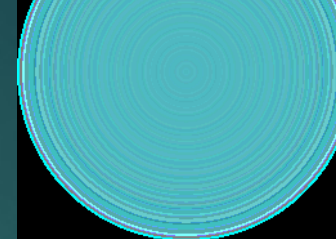
- ▶ latinská
- ▶ řecká
- ▶ slovanská

- ▶ Podle chronologického členění:

- ▶ středověká
- ▶ novověká

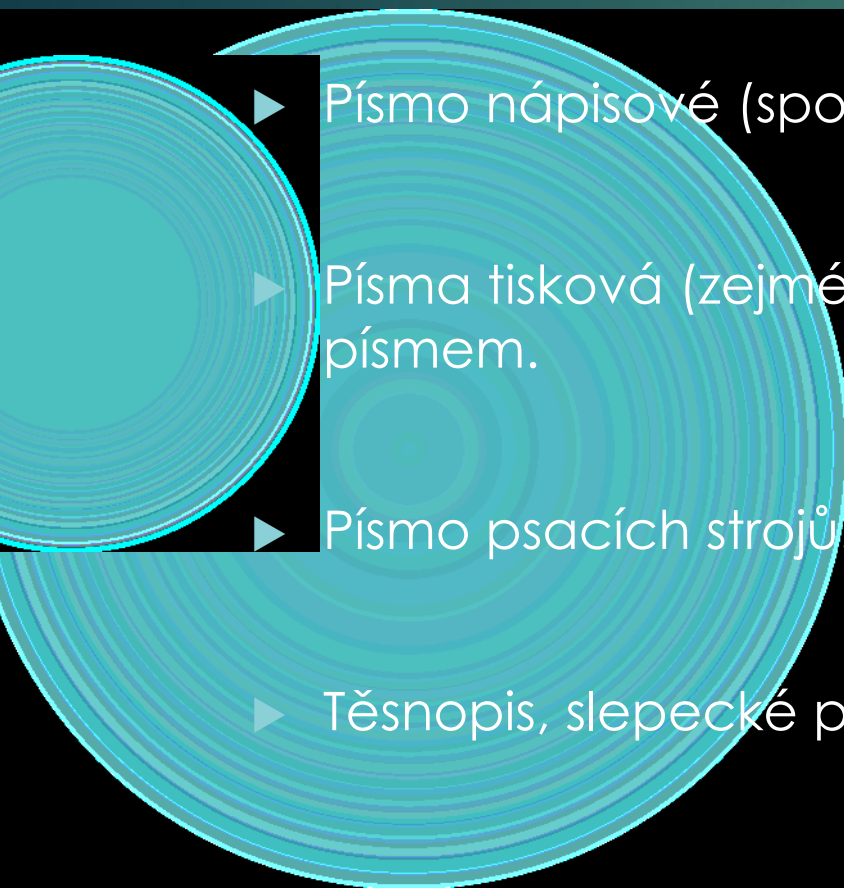
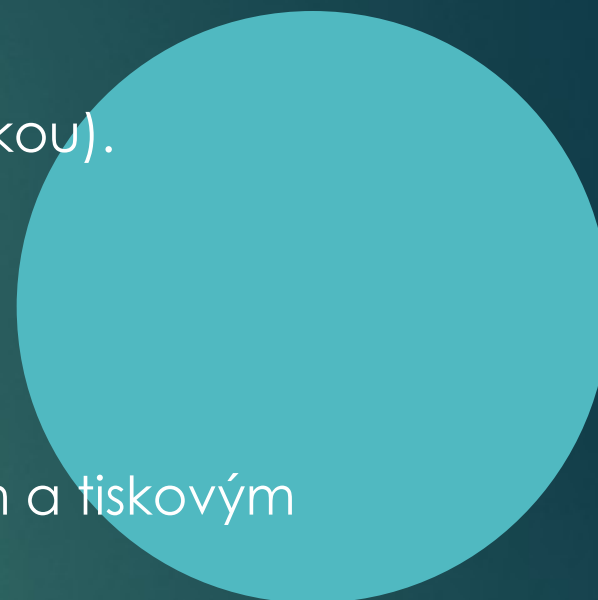
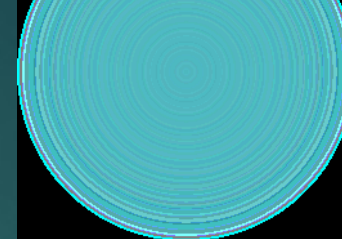
- ▶ Další vymezení:

- ▶ paleografie nápisů
- ▶ paleografie úředních písemností (listin)
- ▶ paleografie knižních písem

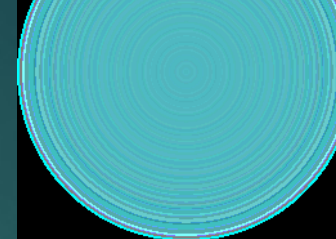
Předmět paleografie

- ▶ Písma rukopisná (písma tvořená bezprostředně lidskou rukou).
- ▶ Písmo nápisové (spolupráce s epigrafikou).
- ▶ Písma tisková (zejména v novověku) – vztah mezi psaným a tiskovým písmem.
- ▶ Písmo psacích strojů.
- ▶ Těsnopis, slepecké písmo, Morseovo písmo atd.

Cíle paleografie

- ▶ Učit číst a správně přepisovat písma.
- ▶ Časové a případně i místní zařazení písem všeho druhu:
 - ▶ Poznání a evidence tvarů zkoumaného písma – klasifikace.
 - ▶ Rozlišování písmařských rukou.
- ▶ Vysvětlení příčin vzniku a vývoje jednotlivých kategorií, druhů, typů a variant písma.

Vztah paleografie k jiným disciplínám

- ▶ Diplomatika – studium písma listin a úředních písemností.
- ▶ Kodikologie – studium knižních písem.
- ▶ Epigrafika – vyčlenění kvůli technickým předpokladům (tzv. epigrafické – kámen, kov, dřevo apod. - versus paleografické látky).
- ▶ Papyrologie – psací látka (papyrus) – řecké, latinské a koptské texty (antika).
- ▶ Grafologie – psychologie písma (výhrada, že je to pseudověda).
- ▶ Písmoznalectví – soudní a kriminální grafologie.

Vývoj oboru

- ▶ Ecole des chartes (1821) – výchova archivářů a knihovníků.
- ▶ Léopold Delisle – 1874-1905 vedl Národní knihovnu v Paříži (centrum paleografických studií).
- ▶ Wilhelm Wattenbach (1819-1897) – pracoval v MGH – vydal *Schriftwesen im Mittelalter*.
- ▶ Ludwig Traube (1861-1907) – profesor v Mnichově – věnoval se knižnímu písmu.
- ▶ Paul Lehman (1884-1964) a Bernhard Bischoff (1906-1991) – nástupci Traubeho v Mnichově.
- ▶ Leo Santifaller (1890-1974) – rakouský historik, novověká paleografie.

Vývoj oboru

- ▶ Gustav Friedrich – jeho habilitace „Učebná kniha paleografie latinské“ (1898).
- ▶ Václav Vojtíšek (1883-1974) – „Písaři radních manuálů Nového města pražského v 16. století“ (1911).
- ▶ Bertold Bretholz (1862-1936) – „Lateinische Paläographie“ (1912).
- ▶ Alexander Húščava (1906-1969) – „Dejiny a vývoj nášho písma“ (1951).
- ▶ Pavel Spunar (1928) – „Česká bastarda“ (1952).
- ▶ Jiří Pražák (1926-2002) – klasifikace a terminologie písem.
- ▶ Jaroslav Kašpar (1929-2014) – novověká paleografie.

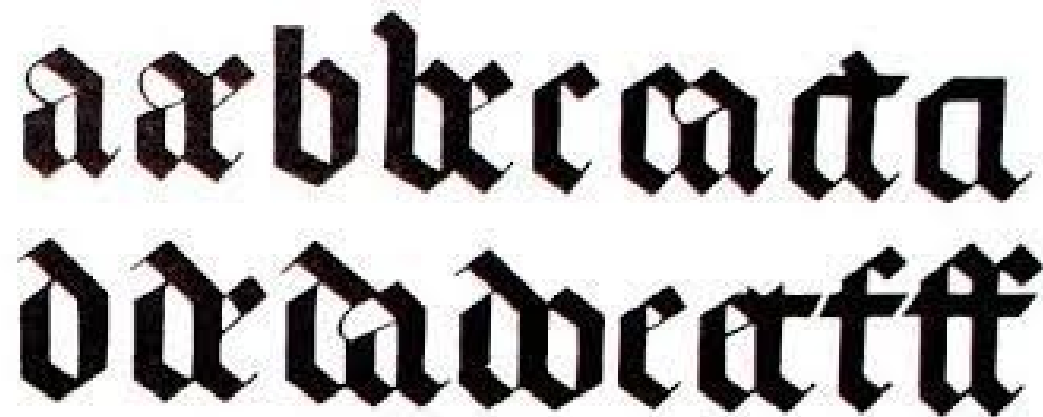
Psací látky

- ▶ Papyrus – rostlina šáchor papyrový.
- ▶ Pergamen – upravená zvířecí kůže.
- ▶ Papír.
- ▶ Voskové tabulky (destičky).
- ▶ Psací náčiní: stylus (rydlo) rákosové pero (*calamus*), ptačí brk, inkoust.

Terminologie – struktura písmen

- ▶ Tvar (forma) – jedno a totéž písmeno může mít různé, někdy velmi odlišné tvary.
- ▶ Modul – obecný údaj o velikosti písmen (vztah výšky a šířky).
- ▶ Duktus – označuje zpravidla způsob psaní jednotlivých písmen.
- ▶ Váha písma – zachycuje sílu jednotlivých tahů.

a æ b b c c a d a
d d e e f f f f

Obecná charakteristika písma

- ▶ **majuskula** a **minuskula** – rozlišení podle toho, zda lze vepsat do dvou, nebo do čtyř linek.
- ▶ kurzivnost písma (kurziva, polokurziva), užitkové písmo
- ▶ vzorové písmo (ideální model)
- ▶ elementární písmo (užíváno k výuce psaní)
- ▶ kreslené písmo

Popis písmen

▶ Uнциála

▶ Kapitála

▶ Jednobříškové „a“

▶ Dvoubříškové „a“

▶ Dlouhé „s“

Sabon Sabon

⋆ a b c d e e f g h
i j k l m n o p q r
s t u v w x x y z
1 2 3 4 5 6 7 8 9 β & 7 7 6

H I L M N O
P Q V R S T X
Y Z · J K U W

Vývoj latinského písma

▶ Antika

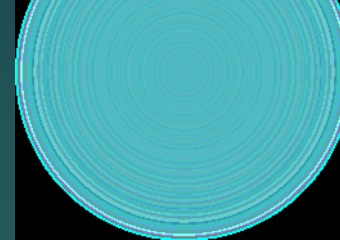
- ▶ Kapitála, Uнциála
- ▶ Starší a mladší římská kurziva

▶ Středověk

- ▶ Tzv. národní písma
- ▶ Karolínská minuskula
- ▶ Gotická písma
- ▶ Humanistické písmo

▶ Novověk

- ▶ Novogotická písma

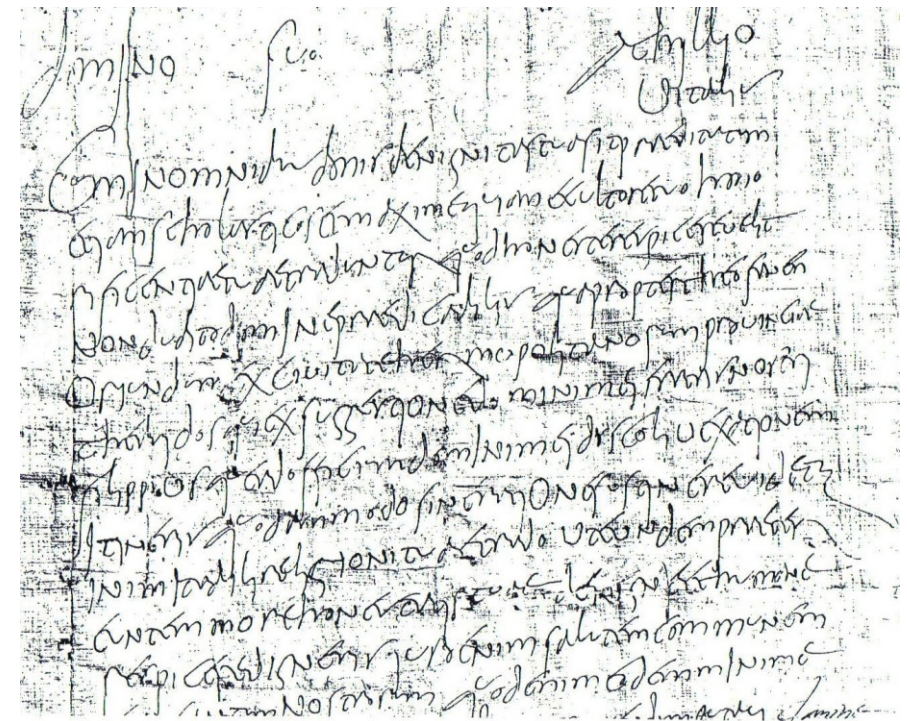
Antika

▶ Kapitála – zejména písmo nápisové.

▶ Starší římská kurziva.

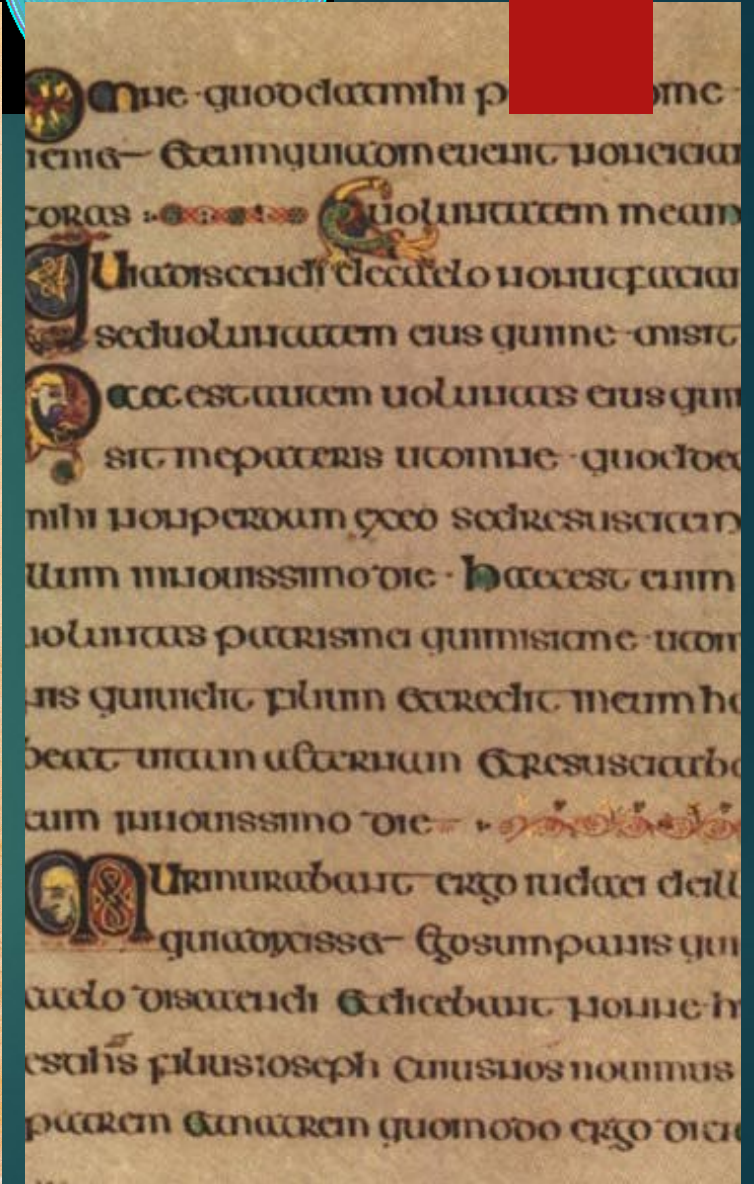
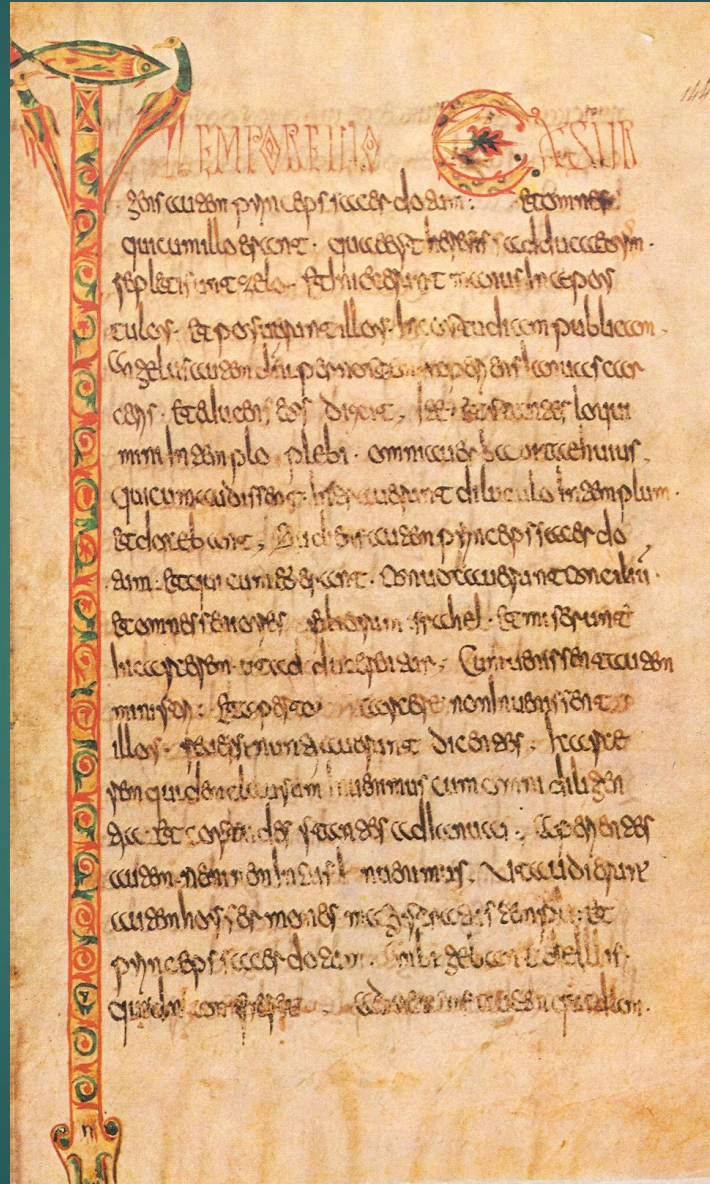
▶ Mladší římská kurziva – od 3. století.

▶ Unciála.

Středověk

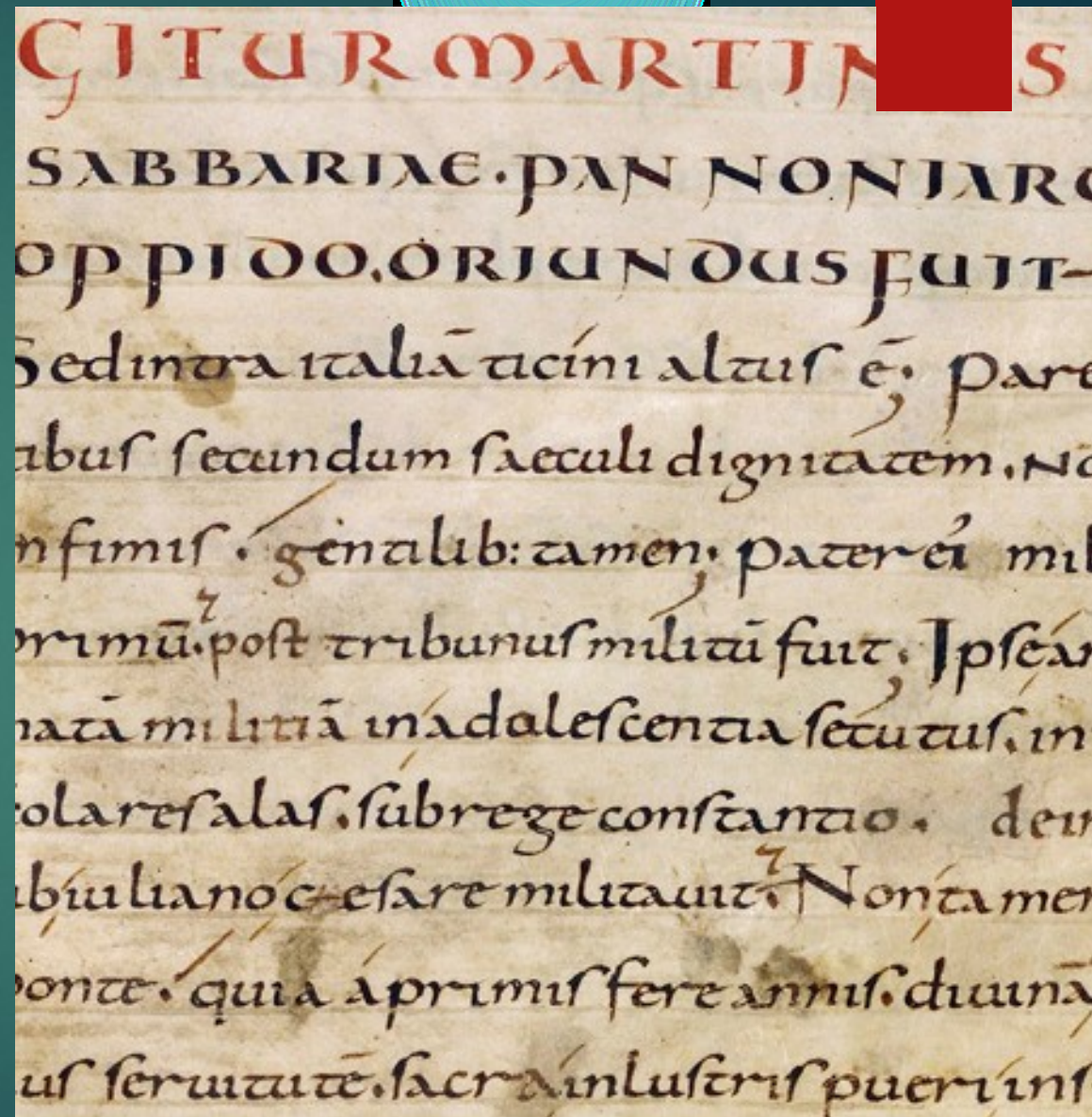
- ▶ Tzv. národní písma
 - ▶ Merovejské písmo
 - ▶ Langobardské písmo
 - ▶ Kuriála (papežská kurie a Řím)
 - ▶ Ostrovní písma (insulární)

Středověk

▶ **Karolínská minuskula** – písmo vzpřímené a zaoblené, poměrně málo zkratk. Postupně nahrazuje tzv. národní písma.

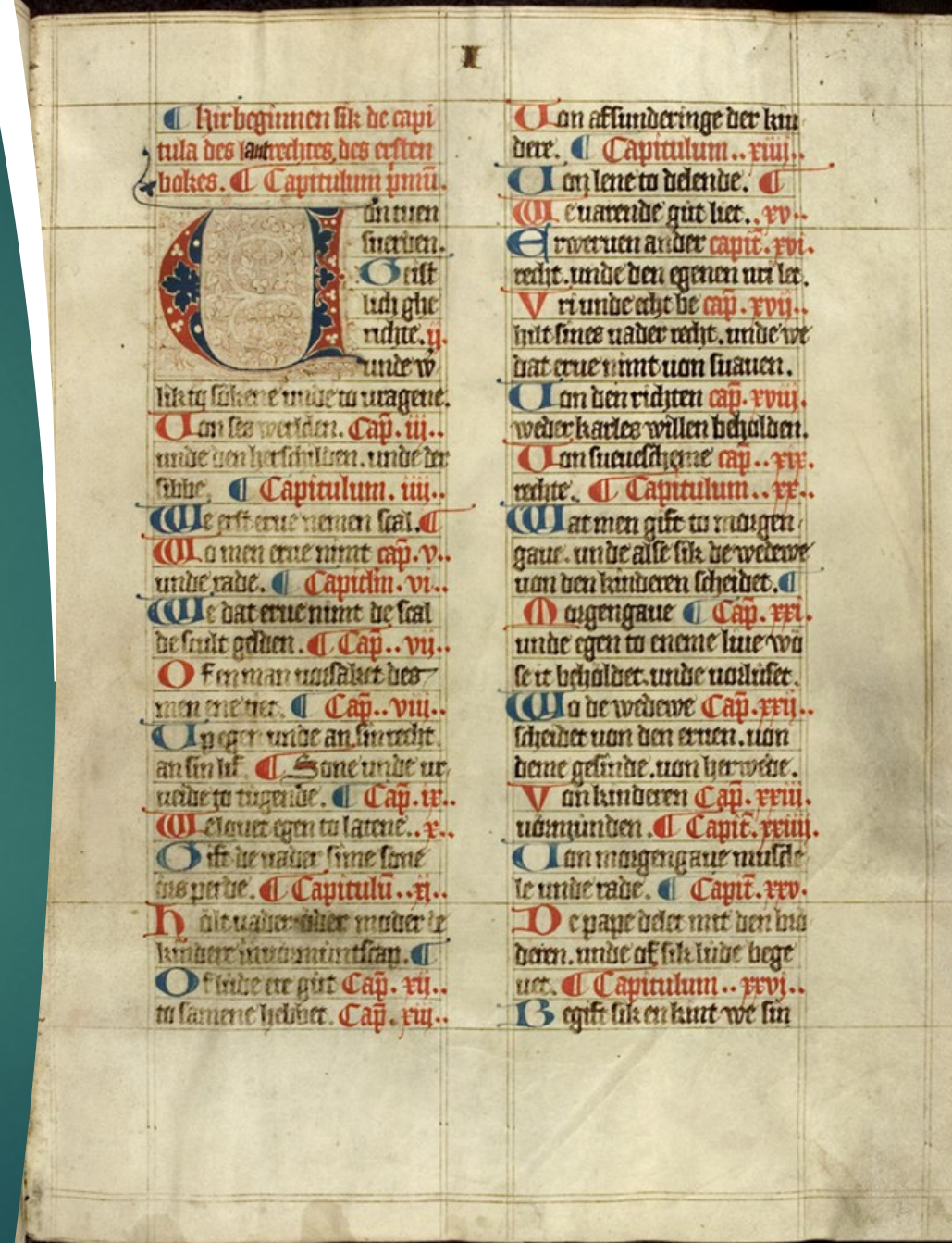
- ▶ Diplomatická minuskula
- ▶ Knižní písmo

Středověk

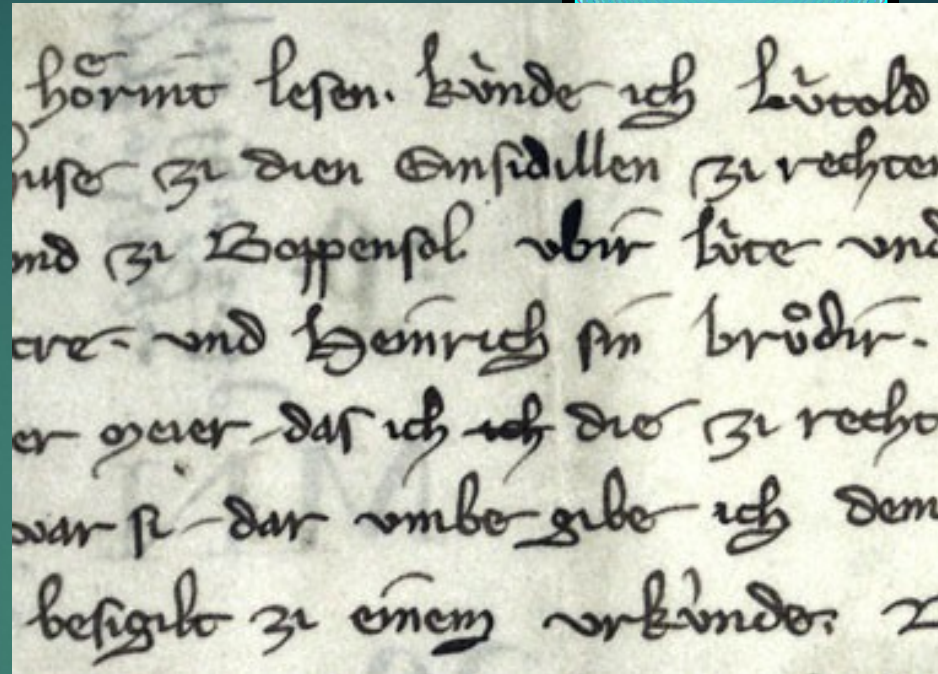
► Gotická písmo (lomení dřívů)

- textura – kaligrafická gotická minuskula, velmi pravidelná, až do novověku.
- gotická minuskula – poněkud uvolněnější než textura.
- gotická kurziva – pro rychlejší psaní.
- Křížená písmo – mezi minuskulou a kurzivou – bastarda:
 - kaligrafická bastarda
 - zběžná bastarda

Bastarda

Gotická kurziva

Středověk

bone uoluntatis tue coronasti nos **R**e
quiem eternam. **An̄** Dirige domine
deus meus in conspectu tuo uiam me
am. **An̄** Conuertere. **Ps.**

Domine ne in furore tuo arguas me ne
q̄ in ira tua corripas me. **M**iserere mei
domine quoniam infirmus sum sana
me domine: quoniam conturbata sunt
omnia ossa mea. **E**t anima mea tur
bata est ualde: sed tu domine usq̄
quo. **C**onuertere domine et eripe aĩ
mam meam: saluum me fac propter
misericordiam tuam. **Q**uoniam non
est in morte qui memor sit tui in iſer
no autem quis confitebitur tibi. **L**a
borau in gemitu meo lauabo per sin
gulas noctes lectum meum lachry

- ▶ Humanistické písmo – vědomé formování nového písma (od 14. století v Itálii). Napodobování karolinské minuskuly a antické kapitály.

namque conditum tacite etiam dicitur. quoniam qui habet numerum
non patitur formis inherere. Sed iam consumata disputatione
de uillanis pecudibus atque pastoribus. quae reliqua nobis ru-
sticarum rerum pars subest de cultu hortorum Publi Siluriae de
inceps ita ut et tibi et Gallioni nostro complacuerat in carmen
conferamus.;

DENHORIS TVI SILVINE. QVOD
quod stipulanti spondeam tibi reliqua
pensunculam petipe. Nam superioribus
decem libris hac minus parte debitam quod
naturae persoluo reddideram. Superest ergo
cultus hortorum segnis ac neglectus quon-
dam ueteribus agricolis nunc uel celeberr-
mus. Siquidem cum pariter apud priscos
esset frugalitas largior tamen pauperibus fuit usus epularum. Lac-
tis copia. ferinaeque ac domesticarum pecudum carne. uelut aqua.
frumentoque summis atque humillimis uictum tolerantibus. Mox
consequens et praecipua nostra aetas dapibus libidinosis praena co-
stituerit. Coenaeque non naturalibus desideris. sed censibus est
mentur. Plebs paupertas summo preciosioribus cibis ad uulga-
res compellitur. Quare cultus hortorum quoniam et fructus magis
multum est diligentius nobis tradiderunt maiores. praecipuus est

Italské okrouhlé
humanistické
písmo z konce
XV. století
(1488)

Novověk

- ▶ Novogotické písmo (pro texty v „národních“ jazycích):

- ▶ kreslené (majuskula + minuskula)

- ▶ psané:

- ▶ polokurzivní (majuskula + minuskula)

- ▶ kurzivní (majuskula + minuskula)

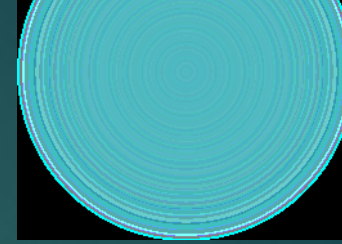
- ▶ Humanistické písmo (pro latinské texty):

- ▶ kreslené (majuskula + minuskula)

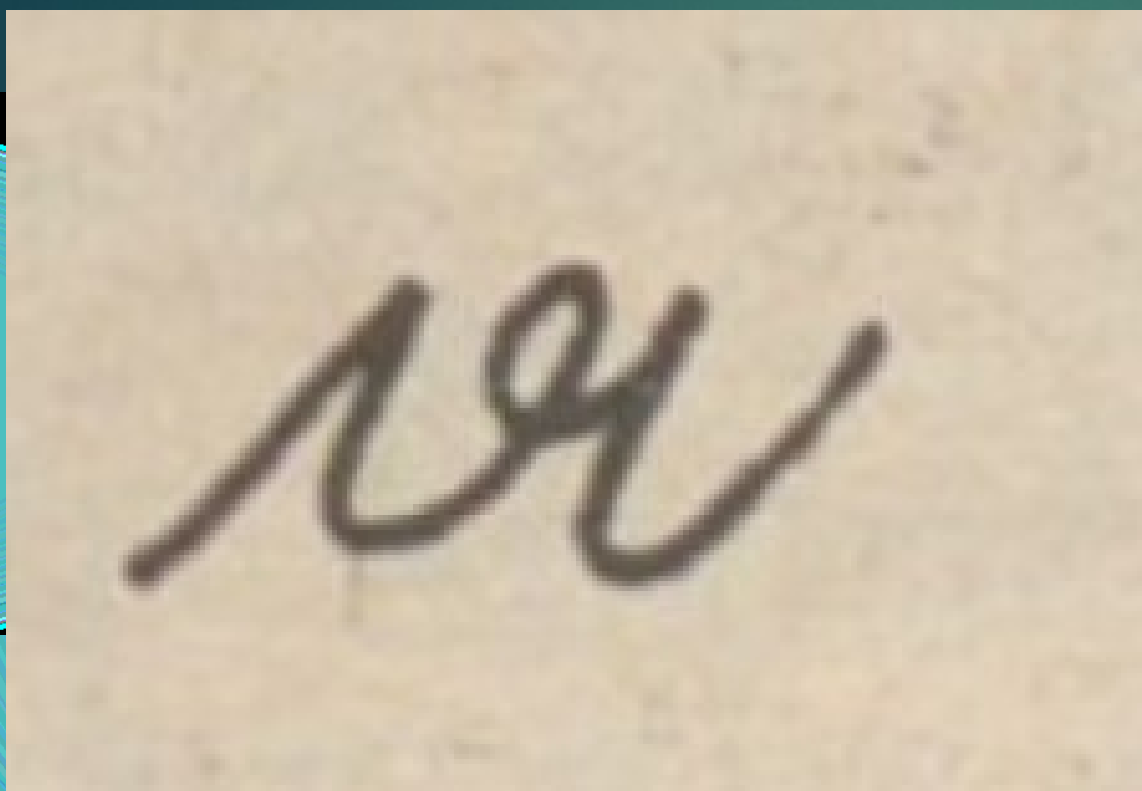
- ▶ psané:

- ▶ polokurzivní (majuskula + minuskula)

- ▶ kurzivní (majuskula + minuskula)

Novověk – Německo (od 16. st.)

- ▶ Kreslené německé novogotické písmo (fraktura, Frakturschrift) – původ v kaligrafické bastardě 15. st.
- ▶ Německé novogotické polokurzivní písmo (Kanzleischrift, Kanzlei) – 16. a 17. století, zejména úřední písemnosti, později ustupuje kurentu.
- ▶ Německé novogotické kurzivní písmo (Kurrentschrift, kurent) – základní typ novogotického písma, ustáleno kaligrafy a učiteli písma, zdvojování dříků některých písmen, spojování malými háčky, rovné tahy, ostré hroty.

^a Dieser Zeit Irzagaisiat Pat. von sinai ser.
und Ambunay im Jureu. vund vor //
Leuperg der Ensenort begreuben und
pöeger banellterke Nas freystrain. 8 BT

^b In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, danon soll und mag sy nicht zu geworn,
und halfft machen der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen quaden Gumbtman, Landts.

^c bleibt bei der Saartzeit gott wücht
euch mit verlassen, ich hab wol
gedacht ey wend mit eudrenk

^d Q B L V B G F K M N X P W Z O
Vor dem wir in der Dispolation zum veldet, als
warre, di wölle se außmittel bad. erge sein, wie
Jure auß sein verbindeus zu helfen land se wider

^e J f C f i f h si L M N O P
y f E Q R W. Zifferbar B K L

Německá
novogotická
kurzíva XVI.
století
(Kurentschrift,
kurent)

⁶ In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, dancz soll und mag es nicht sein gewesen,
und halfft unter der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen gnaden, Guibtmay, Landts.

Novověk – české země

▶ Písmo novogotické a humanistické.

▶ 1500-1775: rozmanitost druhů a typů novogotických písem (tradice domácí – české novogotické písmo navazuje na bastardu; i cizí – německá novogotická písmena).

▶ 1775-1848: vítězství německého novogotického písma v Čechách; reforma nižších škol v habsburské monarchii (1774). Ve 30. letech 19. st. humanistická kurzíva v českých textech.

▶ 1848-1941: novogotické písmo v Čechách jen v německých textech; reforma německého písma 1941.

A Hertvik Žejdlic z Šenfeldu na Zwolenewsky a Kozi De

ko milosti Cesarske Radca a Vrchního Rady vseh Panstev. Jeho milosti vkrálovství Českém. Znamy všim tímto listem svým obecně předevšem, že ať již nebo cizí
slyšan bude a zvláště tu kde náleží. Že předstoupiv předemne Mistr Martin Dachaciel klauwiersky ze vsy klauwiersky z ilowiel poddaný muij listu tohoto vládatel Syn melby Wicla
wa Dachaciel a Marty Dachacielowy lidy poctivých a radem Cyrilwe Swate sicutých, wstánu nich poctivým na tento Swiat zlozen a w pocti Audiu Cyrilwe Swate šize křest swaty při
vat, a od nich do zech wzpurneššých w poslusenství a lázni wymowan, az y křicu dospiedání přišed w dnem Swobodnem w dležených dlawy čas snalladem nemalým gest trwal, a sobie
poctivě chwalý šize to dobyl, tak yaki tomu wšemu zpráw lidy dobrých a Wny y hodných sem wyrozumel. Kacimz prohlídaje k jeho snažie a ponížene Prošbie nebo yakože wicného Poddaneho a
kennie y s Rodici swými wdyctiwy dobře se thowagncyho, y přimilinnam lidy poctivých a dobrých ysa naklema, i gisteho y napeny a dobre swie wiole knemu Mistry Martinowi Dachacielowi
Poddanemu swému, yalioje zloweku poctivému a Wnyem swobodného y dobrých nraw w šetrnem, nebo tímto listem mým; Poddanosti y ze wšy porinnosti mne na mím zalecnýcy pro
pustil sem a mozy tohoto listu owšem Práw sobie am dleciam a budaucým mým na mím nadného ani kře wla šstnosti mým y na zasy budaucy a wicně neponištawuce, propauššim a
swobodna zinnym. Proto wšechmich wuobec, a zvláště Wšy milosti a was přimlawuag se za swrchu gnueneraneho Mistry Martina Dachacielu radam. Že gest za
nadné na tento Swiat zlozeneho a od poctivých y dobrých zachowalých, Rodicuw poriadne posleho gnuje ad rneti, tak knemu lasku a dobruu přimien y přimietivosti wlaguycy ze wšyšnych
a naležitých wiczech štedowati račne a budet, pro Rodicuw tej y nebo šameho dobre, gny y chwalebne thowání, ano tak pro me wtauy ludošti přátelškie a wolne odmieneny. Domu
na Swicdomy a dofnaleššy toho wšeho gystu y tu Práwu duowicnost dal sem omeym gystem wedomám. Ist tento s podpisem mým wlastny ruky vpecietu. Dni 24. Deni ceti Dan
w Domu mým w menššim Měste Pražskem w Sobotu den památky Swateho Marieho Apostola páne. Zetha od i lauzem Syna, Bonie křtycho Pietušeho Demidšateho.

Handwritten signature of Martin Dachaciel

České novogotické kreslené písmo, česká novogotická kaligrafická polokurzíva (1590); Listina Hertvika Žejdlice ze Šenfeldu z 24. února 1590.

Zkratky

- ▶ Ligatury – spojení sousedních písmen (= grafický celek).
- ▶ Suspense – ponechává se charakteristické počáteční písmeno (eventuálně zevnitř slova), vynechává se konec slova.
 - ▶ Anno Domini → A. D.
 - ▶ debet → deb.
 - ▶ et cetera → etc.
- ▶ Kontrakce – vypouští se ze slova jedno nebo více písmen. Zvláštní podskupina *nomina sacra*:
 - ▶ Iesus Christus → ihs xps
 - ▶ omnipotens → omps
- ▶ Pomocí znaků zvláštního významu

Ligature

fi

fj

fl

ff

ffi

ffj

ffl

fh

fi

fl

ff

ft

Æ

æ

Œ

œ

ß

ct

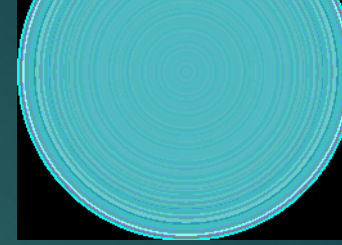
st

Th

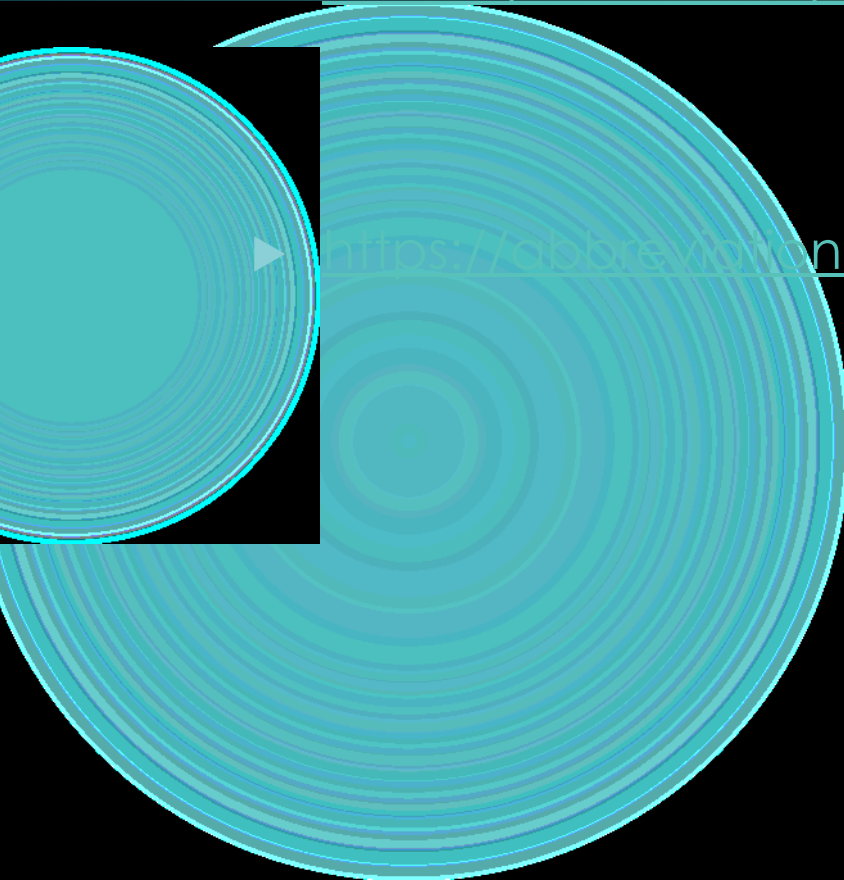
Zkratky pomocí znaků

P			257	P – P ^{ia}		
	(p) per	VIII		(p) pro	XI f.	
	(p) per	XII-XV		(P) Pro	XIII f.	
	(p) perticas	X		(p) pro	XII p.	
	(p) <i>pertiche</i>	XVI p.		(p) propter	XIV	
	(p) pulvis (abbr. med.)	XVI		(p) patet	XV m.	
	(p) pulverisare (abbr. med.)	XVI		(p) patent, - patet	XIV-XV	
	(p) <i>Postilla</i>	XIV f.		(p) praeest	XIII p.	
	(p) prae presbyter, - praepositus	VIII-XV XII		(p ^{ar}) probatur	XIV p.	
	(p) prae	XI m.		(p) post	IX	
	(p) prae	VIII-X		(p) primus, - post, - psalmus	XIV	
	(p) praesentia [bona]	XIII m.		(p ⁹) per conse- quens	XIV f.	
	(p) psalmus	XIII		(p ^a) propterea, - pri- ma, - pura	XV p.	
	(p) praefatus, - prae- fati, etc.	XVII p.		(p ^a) praeterea	XIV	
	(p) pro	VIII		(p ^a) prima, - puta	XII-XIV	
	(p) pro (irländ. Schrift)	IX p.		(p ^a) primam	XV	
	(p) pro	IX		(p ^{ia}) prima	XV f.	

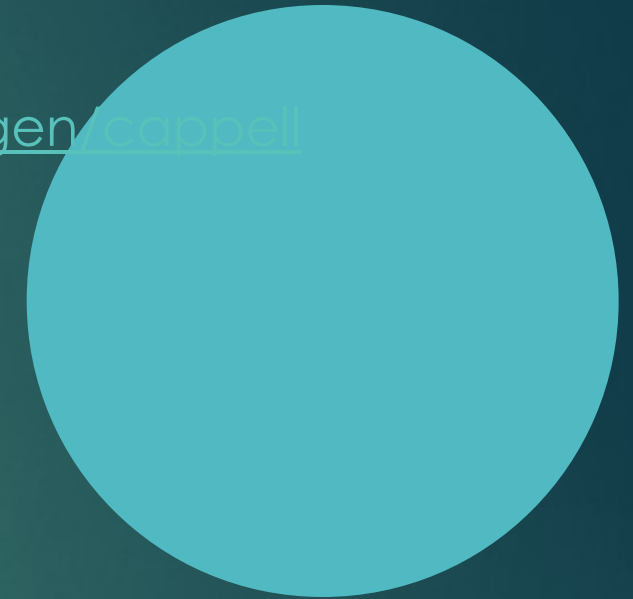
Cappelli online

- ▶ <https://www.adfontes.uzh.ch/en/ressourcen/abkuerzungen/cappelli-online/characters/up/1>

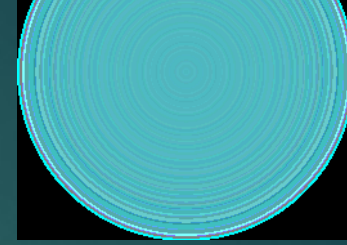

- ▶ <https://abbreviations.net/servers.html>

Fol. 34r, Book of
Kells: XPI (= Christi)
h (= autem)
generatio.

Doporučená literatura

- ▶ PÁTKOVÁ, Hana: Česká středověká paleografie. České Budějovice: Vedita, 2008.
- ▶ KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1. svazek, Textová část. 2. svazek, Obrazová část. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- ▶ ŠEBÁNEK, Jindřich: Základy pomocných věd historických. I. Latinská paleografie. Vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971.